

Het spanningsveld 'Individu en gemeenschap'

Willem Hirs, oktober 2004

Verantwoording

Dit is een artikel dat gebruikt is in de reader van de Baarnkringconferentie, bedoeld om over het onderwerp van de conferentie na te denken. Het artikel is – nogal ongebruikelijk – in de ik-vorm gesteld. Daar heb ik een reden voor die pas verderop verduidelijkt kan worden.

De notitie vloeit voort uit een vraag: Bestaat er in Het Apostolisch Genootschap een spanning tussen individu en gemeenschap en op welke gebieden is dat dan het geval? Hoe is die spanning te beïnvloeden en wat kun je er aan doen?

Ik ben apostolisch op twee manieren. Ten eerste ben ik het met heel mijn hart. In de eredienst beleef ik vaak dat bijzondere moment waarin je je in gemeenschap met anderen deel van de schepping voelt en tot een hernieuwde zingeving voor jezelf komt. Deze (existentiële) ervaring, dat je bestaat en er toe doet, kan ik telkens opnieuw beleven zonder dat het verveelt. Het is meer dan 'kennis hebben van', ik ben er helemaal in betrokken. Ten tweede ben ik op verzoek en samen met anderen een aantal keren onderzoeker in Het Apostolisch Genootschap geweest: ik denk kritisch na over wat er gebeurt, verzamel gegevens, analyseer en interpreteer ze. Ik ben in dat geval functioneel bij Het Apostolisch Genootschap betrokken. Die twee manieren, helemaal en functioneel, kunnen met elkaar conflicteren. Natuurlijk kent iedereen die twee manieren van ervaren, al of niet bewust is men niet alleen helemaal betrokken maar ook wel eens kritisch en afstandelijk. In deze notitie zal ik trachten vanuit beide manieren de genoemde vraag te benaderen door ook de existentiële ervaring erbij te betrekken, zij het vanuit religieuze en cultuurkritische hoek.

De nonsens in de vraag

De dubbele manier van ervaren doet het al vermoeden: er is altijd een spanning tussen individu en gemeenschap.

Dit spanningsveld kent vele *invalshoeken*. Een psycholoog en socioloog zullen beroepshalve neigen het eigen onderzoeksobject (persoon en groep) afhankelijk te beschouwen van het andere. Welke invloed heeft de gemeenschap op het individu versus welke invloed heeft het individu op de gemeenschap? En wat te denken van de invalshoeken van een liberaal politicus (individuele vrijheid) of een vakbondsman (solidariteit), of van een voorganger en diens gemeenschap.

Het antwoord is simpel: ja, er bestaat een spanningsveld en op alle gebieden die je kunt bedenken.

Je kunt het spanningsveld ook uiteenlopend *beoordelen*, zoals

- 'inspelen op individualisering lijkt tegenwoordig van groot belang', of
- 'je neemt als individu deel aan tal van gemeenschappen, accepteer dat dat leidt tot een verdeelde aandacht' of
- 'de mens is een door-en-door sociaal wezen, blijf dus werken aan een vitale gemeenschap'.

Het antwoord blijft simpel: tja, je kunt wel een bepaald oordeel koesteren maar dan is het vervolgens de vraag of je veel aan die spanning kunt doen.

Andere vraagstelling

Na er een paar maanden over nagedacht te hebben, heb ik besloten me er niet met een gemakkelijk verhaal over invalshoeken en (voor)oordelen van af te maken. Wie over de spanning tussen individu en gemeenschap in Het Apostolisch Genootschap wat wil beweren zal dat moeten doen in de context van de cultuur waarin we leven. Buiten een cultuurkritische analyse zal het niet gaan.

Ik stel me dus de vraag: *wat is de culturele grondslag van dit spanningsveld?* En ik ben al zoekende uitgekomen bij twee meer basale spanningen, namelijk die tussen denken en handelen en tussen persoonlijke zaligheid en culturele nalatenschap.

Wat hieruit vervolgens valt te leren en te doen, is volgens mij de uitdaging waar Het Apostolisch Genootschap voor staat.

Ik baseer mijn verhaal op enkele geschriften van o.a. Michel Foucault, Emanuel Levinas en Hannah Arendt. Het zijn auteurs uit een reeds verleden tijd, de twintigste eeuw. Voor een meer eigentijdse beschouwing van het spanningsveld zal ik beginnen met te refereren aan het werk van de VU-filosoof Ad Verbrugge. Eerlijk gezegd stuit zijn inschatting van de huidige situatie mij tegen de borst. Hij beweert tal van zaken die ik in de zeventiger jaren als reactionair van de hand gewezen zou hebben. Zijn argumenten zijn echter zo sterk dat ik ze moeilijk kan bagatelliseren.

Cultuurkritische analyse

Als we cultuurcritici moeten geloven is elke tijd een tijd van onbehagen waarin voortdurend dezelfde thema's terugkeren: verlies van religieuze zingeving, toenemende vervreemding, dreigende desintegratie, oprukkend nihilisme, de macht van het geld, de technologie die de mens boven het hoofd groeit. Ad Verbrugge trachtte sinds januari 2000 zijn onbehagen te verwoorden in zeven essays (zie tekstblok 1) die - onder voorbijgaan aan de positieve

Tekstblok 1: Essay-titels

'Zinloos' geweld, *Misdaad en straf in een tijd van cultuurverlies*
Grenzen van de markt, *De botsing van culturen en de vraag naar de verhouding tussen economie, ethiek en politiek*
De spiegel van Irak, *Oorlog, liberale democratie en Fukuyama's 'Einde van de geschiedenis'*
Oorlog en vrede, *Geweld, cultuur en het discours van de mensenrechten*
De vorming van Europa, *De institutionalisering en rationalisatie van de Europese Unie en vervreemding*
De dood van God? *De Verlichting, religie en de toekomst van het Westen*
Wat is de Matrix? *Het technisch-economische bestel en de vraag naar de nieuwe innerlijkheid*

aspecten van het leven – diagnostiseren wat de beschaving mankeert: de verwaarlozing van het kwaad (dat óók in ons huist), de manipulatie van onze behoeften door markt en techniek, de overschatting van de individuele vrijheid en liberale democratie, de illusies van de multiculturele samenleving, het bureaucratisch monstrem 'Europa', de afbrokkeling van de culturele gemeenschap en de rampzalige gevolgen van schaalvergroting en centralisering. Hoe ook getypeerd steeds betreft het een diagnose en deze metafoor is in de

cultuurkritiek niet ongebruikelijk (Hans de Vries, p 9 e.v.). De 'zieke' is de cultuurgemeenschap, zijnde de concrete leefwereld die tegelijk een 'bezielde gemeenschap' is. Een doorgeschoten menselijke vrijheid en autonomie, los van die gemeenschap die die vrijheid pas mogelijk maakt, vormt de oorzaak van de 'ziekte'. Als God een projectie is van de mens in de christelijke cultuur, dan is de dood van God een projectie van het verloren gaan van de - niet langer christelijke - cultuur in de mens: cultuurverlies. En dat leidt tot de bak ellende die vóór Verbrugge ook al vaak beschreven is (Nietzsche, Ortega Y Gasset, Huizinga, etc.).

De oplossingen die Verbrugge aanreikt zijn al even bekend als onmogelijk: een christelijk revival, of een grondige mentaliteitsverandering. In enkele tekstblokken (2 - 4) heb ik wat citaten opgenomen die in het kader van deze notitie te denken geven.

Welke betekenis kan dit soort literatuur nu hebben voor een notitie over het spanningsveld individu en gemeenschap?

Ten eerste is duidelijk dat genoemde spanning algemeen is en niet specifiek apostolisch. En voor zover deze wel specifiek is, zoals bijvoorbeeld zich uitend in een verminderde deelname aan de eredienst en gemeenschapsactiviteiten, kan je je erop rekenen dat nu Het Apostolisch Genootschap zich meer naar de inmiddels gesecculariseerde wereld openstelt, dit proces grote kans loopt te versnellen.

Tekstblok 3: Vensters open?

De vrijzinnigen, die hun geloof en dus ook hun handelen aan de moderne levensstijl hebben aangepast, zijn daarmee uiteindelijk vaak hun geloof kwijtgeraakt: de afkalving binnen de vrijzinnige kerken is in ieder geval dramatisch te noemen (p. 58).

nader inzien een abstractie waarmee je in het concrete leven alle kanten op kan.

Dit brengt ons bij een derde punt: Al lezende ontdek je tal van overeenkomsten met de inhoud van weekbrieven. Gezien ons niet-dogmatisch uitgangspunt lijkt Het Apostolisch Genootschap van alles geassimileerd te hebben wat in het religieus en filosofisch denken sinds de Verlichting is opgekomen. Dit is overigens een ervaring die ik tijdens mijn sociologiestudie in de zestiger jaren al opdeed. Het apostolisch gedachtegoed lijkt een eclectische verzameling van waarden, normen, gewoonten en gebruiken.

Onderzoek alles en behoud het goede? O.k. maar als ik Verbrugge enigszins begrijp, blijft dat onderzoek gemakkelijk in abstracties steken, bijvoorbeeld in een zo hoge waardering van de 'rechten van de mens' terwijl je juist bij

de verabsolutering van die rechten volgens hem vraagtekens moet plaatsen. Wie wil weten waarom moet zijn boek maar lezen. Ik ben geen cultuurfilosoof en zal zonder twijfel fouten maken als ik zijn betoog zou samenvatten.

Het enige wat ik met zekerheid kan

concluderen is dat de oplossing voor problemen in het spanningsveld individu en gemeenschap in het Het Apostolisch Genootschap zelf gevonden moet worden. Niet omdat we niets buiten het Het Apostolisch Genootschap zouden kunnen leren, maar omdat een (vitale) cultuurgemeenschap leeft bij de concretisering van het samengaan en de verinnerlijking van die cultuur bij de leden. Dat wisten we overigens al. Nieuw is dat het leren van religieuze en filosofische abstracties van anderen wel een beetje helpt maar niet voldoende om onze specifieke cultuur in stand te houden en verder te ontwikkelen. Daarvoor is meer nodig.

Tekstblok 2: Paradox van de individuele vrijheid

Zo is de idee van het vrije individu dat 'zelf' kan kiezen een van de grootste waanbeelden van de afgelopen decennia. Juist de ervaring van het verdwijnen van de individualiteit is een van de centrale thema's van de filosofie van de negentiende en twintigste eeuw (Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Marcuse, Foucault). De massale bevrijding van de mens tot zijn subjectieve vrijheid gaat gelijk op met het ontstaan van de eendimensionale massamens (p. 240).

Ten tweede is duidelijk dat de herkomst van de ellende wordt gezocht in waarden die sinds de Verlichting in het Westen opgeld doen. Een voorbeeld is het liberale vrijheidsbeginsel: de vrijheid van de een mag niet de vrijheid van de ander schaden. Het lijkt bij

Tekstblok 4: Mensenrechten

Zij betreffen de mens in *een abstracte zin*, dat wil zeggen losgemaakt van zijn behoren tot een bepaalde gemeenschap of staat en hun culturele tradities....Het morele spreken over mensenrechten zonder daarbij de dimensie van cultuur en sociale werkelijkheid te betrekken, is een gevaarlijke ethische abstractie (p. 107).

Wat is er dan specifiek aan de apostolische cultuur?

Volgens Verbrugge worden abstracte waarden gebruikt om bijvoorbeeld een preventieve oorlog te rechtvaardigen en de liberale democratie boven alle staatsvormen verheven te achten. Zulke waarden worden ook nogal eens beleden in de weekbrief en de Stroom, denk aan de mensenrechten of aan dierbare “woorden die, als men ze maar goed benut, van zichzelf uit het vermogen (zouden, sic) bezitten om tot het goede te inspireren en te verheffen ...: God, waarheid, gerechtigheid, liefde,...”

Weil p. 72. Deze abstracties, die een zo gevarieerde inhoud kunnen hebben dat het feitelijk containerbegrippen zijn, worden in de regel echter gevolgd door een alinea waarin het gaat om het waar maken ervan in het eigen leven en de directe leefgemeenschap (tekstblok 5).

In Het Apostolisch Genootschap worden ook vaak schijnbaar boven de partijen staande instituties omarmd: Verenigde Naties, Olympische Spelen, Europese Unie, of de constitutionele monarchie, als opstap naar de eigen beleving.

Deze notitie is erop gericht dit eclecticisme van abstracte waarden en woorden en van bovenstatelijke instituties te begrenzen waar het strijdig zou kunnen zijn met het specifiek apostolische. Het gaat met

andere woorden in deze notitie om het formuleren van een specifiek apostolische cultuurkritiek. Alleen daarmee is te bereiken dat individuen (apostolischen) zich tot de specifiek apostolische gemeenschap boven andere gemeenschappen aangetrokken voelen en willen blijven participeren. Die gemeenschap is dan niet bijkomend of secundair aan het apostolisch individu maar completeert deze juist.

Om daarop uit te kunnen komen zal ik uitgaan van mijn – altijd subjectieve – ervaring met de apostolische beweging. Bij Levinas en Arendt herken ik een wijze van denken die strookt met deze ervaring. Beiden doorbreken een denktraditie in hun reactie op Heidegger. Wellicht kan die doorbraak ook met andere denkers geïllustreerd worden (bijvoorbeeld taalfilosofen).

Ik pleit dan ook voor een meer systematische studie van het religieus en cultuurkritisch denken van de laatste eeuw opdat de kennisbasis waarop de apostolische cultuur gevestigd is, verder versterkt wordt. Deze kennis kan dan worden aangewend om het besef te voeden dat

Tekstblok 6: Bovenindividueel

Weil noemt de persoon in ons dat deel van ons dat zich vergist en zondigt. Heilig is wat in de mens onpersoonlijk is (p 40, 41). Ook Verbrugge heeft het over heiligheid als een de enkeling-overstijgende waarheid die in een levende gemeenschap met elkaar gedeeld wordt (p 239). De rechtse politicus en filosoof, Luc Ferry, berucht om de Franse hoofddoekjeswet, acht die mens heilig die zijn leven offert voor een zaak die groter is dan hijzelf. Mensenliefde is de enige transcendentale waarde die het offer kan rechtvaardigen.

Tekstblok 5: Specifiek apostolisch?

Liefde, verdraagzaamheid, vergevingsgezindheid en dankbaarheid zullen steeds weer gegeneerd moeten worden. De apostolische gemeenschap is daarvoor van grote betekenis. Dat is meer dan elkaar op zondag ontmoeten. Ze omvat relaties tussen mensen die bepaald worden door een religieuze levensovertuiging, gebaseerd op een diep gevoel van verwondering over de schepping en over ons bestaan. Vanuit dat gevoel geven we individueel en in verbondenheid vorm en inhoud aan ons ideaal van Gods liefdesmacht in menselijke verhoudingen.

Dit ideaal uit zich ook in verantwoordelijkheid ten opzichte van de ander en het andere, en in het voortdurend streven het eigen perspectief te overstijgen en het geheel te zien. Het deelnemen van jong en oud aan de eredienst is daarvoor van grote betekenis, evenals de aandachtige voorbereiding en volle inzet van de verzorgers. Dan is het belangrijk een mooi zangkoor in stand te houden en dat jeugdverzorgers met bezieling de kern van hun apostolischzijn overdragen aan jonge mensen. Dan geven we aandacht aan onze plaatsen van samenkomst. En is ook het gehalte en de hoogte van de liefdesaanbieding van groot belang voor de toekomst.

Weekbrief voor zondag 29 augustus 2004, nr 34.

de gemeenschap noodzakelijk is om je als individu boven het strikt persoonlijke te verheffen (tekstblok 6).

Mijn basisredenering is de volgende: Het Apostolisch Genootschap (lees een vitale gemeenschap) is gericht op religieuze beleving, zinvol handelen in het leven en culturele nalatenschap aan de volgende

generatie en - als het er op aan komt - niet op thematisering van de ervaring, (verlichtings)denken en persoonlijke zaligheid en daarom kunnen individu en gemeenschap in een religieus-humanistische beweging als Het Apostolisch Genootschap niet buiten elkaar. Deze gerichtheid maakt Het Apostolisch Genootschap zo bijzonder, dit is het specifiek apostolische.

Wie of wat legitimeert Het Apostolisch Genootschap bijzonder te zijn?

Een apostolisch geloofsartikel bij uitstek is de uitspraak dat Het Apostolisch Genootschap zich niet gebonden acht aan dogmatische formuleringen en steeds ontvankelijk wil zijn voor nieuwe inzichten. Dit kan niet anders betekenen dan dat niet geloofd wordt in voor altijd geldende waarheden. Waarheden worden geformuleerd en opnieuw geformuleerd volgens voortschrijdende inzichten die per definitie tijdovereenkomstig en situatiegebonden zijn. Bovendien wordt waarheid zelfs in de natuurwetenschappen medebepaald door datgene waar je een verklaring voor zoekt, getuige het onzekerheidsprincipe van Heisenberg. Foucault heeft laten zien dat deze hooguit intersubjectieve waarheid (post)modern is. Hij schetst een ontwikkeling in het taalgebruik

- **van** een benadrukken van het overeenkomen / op elkaar gelijken van dingen (Renaissance) als gevolg van een veronderstelde goddelijke samenhang in de werkelijkheid,
- **via** een benadrukken van het onderling verschillen / het onderscheiden van dingen (klassieke tijd) als gevolg van een door de mens inzichtelijk te maken goddelijke en rationele orde,
- **naar** een benadrukken van het ordenen door de mens van de dingen als gevolg van de tijd en situatie waarin hij leeft.

Die mens is als taalgebruiker afhankelijk van structuren en uitdrukkingen die hij zelf niet heeft gemaakt en niet heeft gekozen. (Het is als met de gebouwen die vorige generaties voor ons gebouwd hebben!) Voor Foucault is de mens een kind van zijn tijd en levenssituatie, bij uitstek dus niet een autonoom, bewust en redelijk wezen dat tot taak heeft de onbereikbare, universele waarheid te achterhalen. Zijn taak 'beperkt' zich tot het zoveel mogelijk sturen en vormen van het eigen leven. Deze 'bescheiden' opvatting over de mogelijkheden van de mens de waarheid te achterhalen legitimeert mij (en vele anderen) vanuit de eigen levensgeschiedenis en vanuit mijn individuele en gemeenschappelijke beleving Het Apostolisch Genootschap bijzonder te achten. In de postmoderne tijd misstaat het niet van een eigen waarheidsopvatting uit te gaan die bijvoorbeeld orthodox christendom en atheïstisch humanisme mijdt.

Van subjectieve ervaring naar doorbraak in denken

In de apostolische beweging staan mijns inziens centraal:

- God als roepnaam voor het diepste innerlijk en het alles en het al omvattende en
- de door de Apostel en zijn verzorgers opgeroepen en door apostolischen ervaren religieuze beleving in de gemeenschap.

Dit alles is zogezegd subjectief: ik probeer mijn ervaring onder woorden te brengen, ik kan dat ook anders doen, bijvoorbeeld in existentiële richting:

- dat ik een uniek mens ben die dankzij mijn bestaan in het 'hier en nu' de wereld en de anderen daarin tot zegen kan zijn;
- dat (primair) in de eredienst en in andere contacten iets heel bijzonders gebeurt dat je overigens geheel zelf zin kunt en moet geven.

Ik haal er in de laatste twee bijzinnen God noch de Apostel bij, maar bedoel in wezen hetzelfde. En morgen al kan ik het anders willen zeggen, vergelijk Jacques Derrida. Steeds weer is het mijn bedoeling u met mijn woorden te bereiken om tot een – liefst gezamenlijke – beleving te komen van het bewust zijn.

Existentialisme en religieuze beleving

Wie Heidegger leest wordt langzamerhand gek. Hij bedenkt in *Zijn en Tijd* zo'n honderdvijftig nieuwe woorden en nog veel meer verschuivingen in de betekenis van woorden, zodat zelfs een weledelzeergeleerde als ik hem niet zonder hulp kan begrijpen. Ik ken wel iemand die bereid is een groep geïnteresseerden te oefenen in het verwerken van Heideggerteksten, maar de grondlegger van het existentialisme is volgens diens zeggen hopeloos uit de mode, evenals overigens Levinas. Waarom toch daarover begonnen? Welnu, volgens zijn belangrijkste opponenten onderscheidt hij zich van voorgaande filosofen in die zin dat hij de eerste denker sinds Plato is die zijn kennis over het – filosofisch – denken richtte op het doordenken van het leven, het er zijn, zelf. In dit denken trekt hij zich terug uit de wereld; alleen in de bezinning kan zich het zijn openbaren. Dit denken heeft geen doel in 'weten' of 'kennis', het is een passie, het begint telkens opnieuw. Ik heb begrepen dat het de verwondering is er te zijn en alles wat er is (alle zijnden) in hun – totale – zijn te willen verstaan en niet in hun kenmerken of hoedanigheden. Bij Heidegger loopt dit denken uit op eenzaamheid en angst. Later bevraagt hij niet langer het eigen subjectieve zijn maar verwondert hij zich over het zijn als zodanig. Hij woont als het ware in het denken. *Zijn en tijd* is te zien als een woordenspel (tekstblok 7)

waarmee hij zijn opponenten een leven lang bezighoudt. Voor mij als apostolische is een belangrijk aangrijpingspunt voor mijn religieuze beleving ook het gevoel 'er te zijn': in het hier en nu deel uit te maken van de schepping en er toe te doen. Heidegger, de herontdekker van dit er zijn, neemt deze stap niet. Levinas laat zien dat het een stap verder is. Klemmender

Tekstblok 8: De slapeloosheid

De onmogelijkheid om het opdringende, onontkoombare en naamloze gedruis van het zijn te doorbreken, manifesteert zich in het bijzonder tijdens bepaalde momenten waarin de slaap geen gehoor geeft aan onze smeekbeden. Je ligt wakker terwijl er niets meer te waken valt en ondanks de afwezigheid van enige reden tot wakker blijven. Het naakte feit van de presentie bedrukt: je wordt in het zijn gehouden, gehouden te zijn. Je maakt je los van alle objecten, van alle inhoud, maar er is presentie. Die presentie die opduikt vanachter het niets, is niet *een zijn*, noch ook de werking van het bewustzijn dat onbelast blijft werken, maar het universele feit van het *er is*, dat zowel dingen als het bewustzijn omvat (*Van het zijn naar de zijnde*, p 71).

Tekstblok 7: Er is

Hoofdstuk 1: Noodzaak, structuur en voorrang van de zijnsvraag

Op basis van de Griekse aanzetten tot interpretatie van het zijn is een dogma ontstaan dat de vraag naar de zin van het zijn niet alleen overbodig verklaart, maar bovendien het verzuim de vraag te stellen sanctioneert. Men zegt: 'zijn' is het meest algemene en lege begrip.... Wat iemand ook vat aangaande het zijnde, altijd ligt daarin al een verstaan van zijn besloten.... zijn is niet zoiets als een zijnde....Iedereen verstaat: 'de hemel *is* blauw'; 'ik *ben* verheugd', en dergelijke. Alleen demonstreert die doorsnee-verstaanbaarheid slechts de onverstaanbaarheid. Zij maakt duidelijk dat er in iedere houding en in al het zijn tot het zijnde als zijnde een raadsel ligt besloten (*Zijn en tijd*, pp 20-23).

dan Heidegger schetst hij het besef 'er te zijn' aan de hand van slapeloosheid (tekstblok 8), inderdaad een beangstigende eenzaamheid kan zich daarin van je meester maken. Als jood is hij er van overtuigd dat de transcendente God niet te kennen is en dat het goddelijke je alleen in de ander tegemoet kan treden. Levinas betwijfelt de autonomie van de mens die zich in zijn denken zou kunnen terugtrekken. De ander appeleert aan mij, maakt mij verantwoordelijk. Je bent zelfs sub-ject (= onder-worpen) aan de ander, hem/haar toegewijd. In Het Apostolisch

Genootschap is veel van Levinas bewust en onbewust overgenomen. In de brochure 'hier en nu' wordt Levinas aangehaald: "Je groeit door de ander en de ander is de spiegel die je laat zien wie je bent". Hij geeft een religieuze interpretatie aan het (existentialistische) besef 'er te zijn'. Maar hij schijnt zich ergens wel te hebben uitgelaten over het feit dat die interpretatie de religieuze beleving in het hier en nu niet bereikt. Als filosofen thematiseren Heidegger en Levinas de puur menselijke ervaring 'er te zijn'.¹

Dit 'er te zijn' afstandelijk beschouwen (= thematiseren) is basaal voor elke wetenschappelijke benadering. Je beperkt je tot een bepaalde benadering van een bepaald thema, een onderwerp van onderzoek. En dat is het dan. En dat is net geen beleving.

Het gaat echter niet aan de kloof tussen weten en beleven onoverbrugbaar te verklaren. Zoiets gebeurt overigens niet alleen vanuit de wetenschappelijke benadering maar ook vanuit de wens iets echt te kunnen beleven. Bijvoorbeeld als de nadruk gelegd wordt op de authenticiteit van broeders en zusters die zich voluit geven in de zielsverzorging en die je – althans dat wordt verondersteld - door kennisoverdracht en training dat oorspronkelijke zou kunnen ontnemen. Strikt genomen is het echter zo dat wie zich echt realiseert waar je in de verzorging mee bezig bent, alle gemaktheid moet ontvallen.

De drang om authentiek te zijn in de zielsverzorging, ontslaat je dus niet van de noodzaak ook een wetenschappelijke, in dit geval filosofische, onderbouwing te geven aan de inzichten en belevenissen die je religieus gevoel raken. Als het erom gaat je te bezinnen over de plaats van de gemeenschap in je leven, is het goed er niet alleen meer van aan te voelen maar ook er meer van te weten. Omgekeerd is het - meer dan vroeger – gerechtvaardigd de grens van het zuivere weten te overschrijden, juist in een postmoderne tijd, nu wetenschappelijke inzichten tijd- en situatie-overeenkomstig zijn geworden en we ons niet meer alles gelegen hoeven te laten liggen aan het grote verhaal van de westerse wetenschap en technologie die uiteindelijk heel de wereld ten goede zou komen.

Het denken van Foucault, Heidegger en Levinas heeft wel als consequentie dat bepaalde opvattingen uit de (rationalistische) Verlichting als overwonnen terzijde moeten worden geschoven, zoals

- de vooruitgangsgedachte,
- de mens als de kroon der schepping.

Desgewenst is hieraan een aparte notitie te wijden. Het betreft opvattingen die in Het Apostolisch Genootschap lang gekoesterd zijn. Maar er zijn ingewikkelder vragen zoals

- leidt het in het algemeen aanspreken van God of scheppingsmacht in het gebed voor de rondgang niet af van wat we bedoelen: dat we ons beperken tot het goddelijke in onszelf en in de ander?

Hoe zouden we hierover meer helderheid kunnen krijgen? Hoe komen we van allerlei verkeerde, achterhaalde generalisaties af?

De religieuze beleving heeft dus onmiskenbaar een kenniscomponent, het zij herhaald. Het moet duidelijk zijn waar Het Apostolisch Genootschap voor staat, wat haar inbedding in de geloofswereld is maar tegelijk ook wat haar zo bijzonder maakt in vergelijking tot andere richtingen. Dit houdt in:

- het achterhalen van innerlijke tegenspraken in ons gedachtegoed,
- het verwijderen van obsoleete kennis en gevoelens (inzichten),

---

¹ *Ik heb begrepen dat Levinas als zielsverzorger ons tussen de regels van zijn tekst door het liefst in het gelaat wil blikken om datgene waar het om gaat, de religieuze beleving, in ons te wekken (E. Levinas, Het menselijk gelaat). Helaas heb ik die passage tot op heden niet weten te vinden. Maar het herinnert wel aan het tijdovereenkomstige 'vriendelijk aangezicht Gods', ongetwijfeld vanwege dezelfde, bijbelse herkomst van dit beeld. Interessanter dan de gemeenschappelijke herkomst is echter de erin besloten verwijzing, de ander als vindplaats van God.*

- het accentueren van dat wat werkelijk van waarde te achten is in een postmoderne tijd als de onze.

Niet alleen pleit ik voor meer kennis over wat ons gedachtegoed bijzonder maakt, maar ook voor meer gedrag in relatie tot de religieuze beleving, zowel binnen als buiten de gemeenschap. Dit is ingegeven door een andere opponent van Heidegger: Hannah Arendt.

Zinvol handelen en culturele nalatenschap

Hiermee ben ik gekomen bij de kern van de vraagstelling: wat valt er te leren uit de spanning tussen denken en handelen en tussen persoonlijke zaligheid en culturele nalatenschap?

In *Vita Activa* keert Arendt zich als filosoof tegen Heidegger. Niet het denken maar de wereld is de woonplaats van de mens. Deze verricht daarin *arbeid* om te zorgen voor eten en drinken. Uit het *werken* van mensen komen verder duurzame gebruiksvoorwerpen voort, die een bewoonbare wereld scheppen, waarin de mens tot rust en tot zijn recht kan komen. Ten slotte kan de meest wezenlijke menselijke activiteit, het *handelen*, pas tot stand komen binnen deze gemeenschappelijke wereld (tekstblok 9). Dit handelen (spreken en doen) is gericht op het

Tekstblok 9: Handelen

Met woord en daad treden wij de mensenwereld binnen, en dit binnentreden is als een tweede geboorte, waarmee wij het naakte feit van onze oorspronkelijke fysieke verschijning bevestigen en er de consequenties van aanvaarden. Deze intrede wordt ons niet opgedrongen, zoals arbeiden, en ze wordt ons ook niet ingegeven door overwegingen van praktisch nut, zoals werken. Ze kan misschien worden gestimuleerd door de aanwezigheid van anderen bij wie we ons wensen aan te sluiten, maar wordt daardoor nooit geconditioneerd; de drang ertoe ontspringt aan het nieuwe begin, dat in de wereld kwam toen wij werden geboren, en wij geven aan die drang gehoor door eigener beweging iets nieuws te beginnen.... Dit begin is niet hetzelfde als het begin van de wereld; het is niet het begin van iets maar van iemand... (*Vita activa*, p 175)

behoud en het ontwikkelen van de wereld. Volgens Arendt wordt een mens individuen overstaan van anderen door zich in woord en daad te onderscheiden. Hierin komt de betekenis van ons als unieke persoon, onze identiteit, naar voren. Het handelen en denken van Heidegger geschiedt in de privé-sfeer, bij Arendt vindt handelen plaats in het publieke domein, d.w.z. in aanwezigheid van anderen. Denken staat bij haar niet langer boven het handelen, zoals bij Heidegger, het zijn nevenschikte menselijke activiteiten, waarbij denken leidt tot eenstemmigheid en handelen tot pluraliteit. De een spreekt en doet nu eenmaal anders dan de ander.

Arendt schreef een biografie over Rahel Varnhagen, een joodse die sociaal opklimt maar haar herkomst niet wil vergeten² omdat dat haar zou beschamen tegenover niet-geëmancipeerde joden. Arendt wilde hiermee illustreren hoe belangrijk de levensgeschiedenis voor iemands zelf is in de context van diens tijd. “In handelen en spreken laten mensen zien wie ze zijn, onthullen ze actief hun unieke persoonlijke zelf (...) Deze onthulling van ‘wie’, in tegenstelling tot ‘wat’ iemand is – zijn eigenschappen, gaven, deugden en tekortkomingen, die hij kan demonstreren en verbergen – is onwillekeurig begrepen in alles wat iemand zegt en doet (*Vita activa*, p. 177). In iemands verhaal worden feiten en gebeurtenissen gestructureerd tot een betekenisvol geheel van waaruit opnieuw tot zinvol handelen gekomen kan worden, bijvoorbeeld dat iemand zich aan zijn woord houdt in de zin van ‘de trouw aan het gegeven woord’. Handelen en spreken in het publieke domein is niet alleen actief: samen een verhaal delen, maar ook passief, ervaren hoe de ander spreekt en doet, uitmondend in ik en de ander in dialoog. Deze vooropstelling van het handelen als uniek makende menselijke activiteit relateert de betekenis van het denken

² Vergeten hoeft overigens niet alleen negatief te zijn. Het geheugen is selectief, zeeft uit de gebeurtenissen die welke van betekenis lijken voor de geschiedenis die men vertelt. Er is dus niet alleen een ontvluchtend maar ook bevrijdend vergeten, vergelijk Paul Ricoeur.

dat weliswaar een noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarde vormt voor zinvol handelen. Opnieuw valt hieruit te leren dat meer kennis over religie en filosofie wel noodzakelijk is maar Het Apostolisch Genootschap niet voldoende helpt om tot zinvol handelen te komen. De vragen over de gemeenschap op de voorgangersvergadering van 25 september 2004 moeten volgens mij dan ook zonder reserves met ja beantwoord worden: Ja, eenieder moet actief – in spreken en handelen – bij de verzorging van de eredienst en andere activiteiten worden betrokken, er moet worden voorzien in de behoefte aan persoonlijke aandacht, de verantwoordelijkheden in de gemeenschap moeten worden gespreid en de communicatie moet verder worden verbeterd. Bij zo een bredere spreiding over alle betrokkenen is het niet te verwachten dat een gemeenschap ‘beter’ zal gaan functioneren. Niettemin is die spreiding noodzakelijk om elk individu de gelegenheid te bieden een apostolische invulling te geven aan zijn of haar levensgeschiedenis. We zouden dan ook wat barmhartiger moeten zijn voor elkaars onbeholpenheden in die invulling. Samenkomsten zie ik vooral als leeroefeningen waarin mij meer interesseert wie er iets zeggen en doen dan hoe en wat zij zeggen. Laten we ons meer kunnen verheugen in elkaars groei. De gelegenheden om tot zinvol handelen te komen zouden zich ook meer buiten de gemeenschap moeten uitstrekken: er zouden meer activiteiten als in Kev en in Dabar moeten zijn. Niets bindt meer samen dan gezamenlijk iets doen dat je als zinvol ziet. Velen in de kring van apostolische studenten hebben dit ervaren. Vandaar dat er ook zovelen van hen in de zielsverzorging betrokken konden worden. Het streven naar een samenhangend levensverhaal wordt door Arendt verklaard vanuit het klassieke streven naar onsterfelijkheid dat al in het vroege christendom verloren is geraakt door de speculatie over een eeuwig leven van elk individu na de dood. Evenals vele christenen en andersdenkenden associëren apostolischen onsterfelijkheid niet gauw meer met de hemel, laat staan de hel.

Een boeiend levensverhaal vertelt ons meer wie iemand is dan wat hij allemaal gepresteerd heeft. Wat in het verhaal zijn weerslag krijgt is het handelen, wat daarmee toch de voorwaarde blijft voor het krijgen van identiteit en voor zingeving. Samenkomsten voorafgaande aan een begrafenis of crematie vertellen door de mond van voorganger en nabestaanden in de regel telkens een uniek verhaal aan een gemeenschap die daarmee bouwt aan zijn collectief geheugen. In Het Apostolisch Genootschap laat men zich minder drijven door het verlangen naar persoonlijke zaligheid dan door de wens met het eigen leven iets zinvol na te laten aan een volgende generatie. Het is een culturele nalatenschap omdat het onderdeel uitmaakt van een apostolische gemeenschapscultuur van feitelijk beleden waarden, normen, gebruiken en gewoonten.

Samenvatting en conclusie

In het voorafgaande heb ik de oorspronkelijke vraag verruimd van de vraag naar het spanningsveld tussen individu en gemeenschap in Het Apostolisch Genootschap tot de vraag naar de culturele grondslag van dat spanningsveld in het algemeen. Daarbij heb ik me laten leiden door enerzijds een cultuurkritische analyse, anderzijds enkele baanbrekende filosofen uit de twintigste eeuw: Heidegger en zijn belangrijkste opponenten. Tussen beide heb ik me afgevraagd wat er nu zo specifiek is aan de apostolische cultuur. Mijn basisredenering in deze is dat Het Apostolisch Genootschap als vitale gemeenschap gericht is op religieuze beleving, zinvol handelen in het leven en culturele nalatenschap aan de volgende generatie onder gelijktijdige afwijzing van het thematiseren van die beleving, het verabsoluteren van (verlichtings) denken en het koesteren van de idee aan een persoonlijke zaligheid. Ik heb me daarbij afgevraagd of de kennis waarop deze redenering berust, versterkt zou kunnen worden door meer diepgaand studie te maken van het religieus en cultuurkritisch denken van de

laatste eeuw onder de veronderstelling dat Het Apostolisch Genootschap als niet-dogmatische, ‘tijdovereenkomstige’ religie reeds sterk berust op dit denken.

Foucault heeft voor mij aannemelijk gemaakt dat ik bij een dergelijk literatuuronderzoek geen empirisch wetenschappelijke methode hoeft te volgen. Als kind van mijn tijd ben ik eenvoudigweg gerechtigd Het Apostolisch Genootschap bijzonder te achten, mits dat maar niet uitloopt op een ‘groot verhaal’ met een exclusieve, allesovertreffende heilsverwachting, zoals het christendom, de islam, het communisme of de liberale democratie deze belijden. Dit eigen, subjectieve verhaal laat zich telkens opnieuw vertellen, niet alleen vanaf de verhoging maar ook in een notitie als de onderhavige waarin wordt gehoopt op een doorbraak in denken. Heidegger heeft de basale verwondering in het denken teruggebracht tot de Aha-Erlebnis dat jij/u (lezer) en ik er zijn! Zonder een – transcendentale – God die immers sinds Nietzsche dood is, is dit echter een beangstigende en vereenzamende bezigheid. Levinas heeft ons geleerd het goddelijke in de Ander te zien, de God als scheppingskracht is voor hem als jood niet te benoemen. Maar ook hij bereikt in het geschreven woord niet de religieuze beleving die we ervaren als we elkaar oprecht, begrips- en liefdevol willen bejegenen. Wel lijkt sprake van een kenniscomponent van de religieuze beleving waarmee innerlijke tegenspraken in ons gedachtegoed achterhaald, obsoleet kennis en gevoelens verwijderd en meer eigentijdse uitspraken over waarden geaccentueerd zouden kunnen worden.

Arendt heeft het zinvol handelen gelijkwaardig aan het denken gemaakt en de culturele nalatenschap aan de volgende generatie aangewezen als mogelijkheid om je als individu en collectief onsterfelijk te maken.

Al lezende denk ik dan, Het Apostolisch Genootschap is met vele uitspraken te verbinden aan de hoofdstroom van het religieus, filosofisch en literair denken van deze tijd. En opnieuw doemen er namen op zoals die van Jacques Derrida en Paul Ricoeur, waarvan het lezen de moeite waard belooft te zijn als het erom gaat de kennisbasis van ons geloof te onderbouwen. Genoeg hierover.

Suggesties

Ik zou graag als een dokter te werk willen gaan: Ik constateer dan in navolging van cultuurcritici dat de spanning tussen individu en gemeenschap ziekelijke vormen heeft aangenomen en bedenk een recept (tekstblok 10). Maar helaas zo eenvoudig liggen de zaken niet.

Mijn nadruk op de thema’s: religieuze beleving, zinvol handelen en culturele nalatenschap, wordt ingegeven door de opvatting dat de cultuur van Het Apostolisch Genootschap meer dan bij andere denominaties wortelt in de huidige tijd. Hierover meer willen weten en je er meer over kunnen uiten is volgens mij reeds het streven van de apostel. Ik beweer niets nieuws, hooguit bekrachtigt deze notitie dat wat gaande is: meer participatiemogelijkheden in woord en daad. Allicht dat daarbij de vraag om een grotere actieve betrokkenheid tot spanningen leidt. Verder treedt er een vertekening op: er is sprake van een doordeweekse betrokkenheid bij allerlei handelen, terwijl het denken overheerst in de eredienst als vooral luisteren geboden is.

Mijn suggesties aangaande het spanningsveld individu en gemeenschap betreffen de genoemde thema’s. Ik begeef me daarbij op het terrein van de zielsverzorging door aan u als

Tekstblok 10: Een recept

- Wees duidelijker over het bijzondere van Het Apostolisch Genootschap
- Benadruk in al wat je spreekt en doet de goddelijke scheppingskracht in mensen, die zich kunnen verwonderen ‘er te zijn’,
- Gebruik de gemeenschap als plek waar je elk individu de kans geeft tot een zinvol eigen verhaal te komen,
- Waardeer iemands spreken en doen – met vallen en opstaan – als bijdrage aan een religieuze cultuur die overerfd kan worden.

lezer te schrijven: Wees heel (echt, warm en begripvol), schenk liefde in al wat u spreekt en doet en bidt dat uw levensgeschiedenis tot voorbeeld kan strekken van hen die naar het goddelijke in zichzelf en de ander op zoek zijn. Gezien mijn eerste manier van apostolischzijn (ik ben apostolisch met heel mijn hart) moet dit toch mijn eerste suggestie zijn.

Ik beperk me verder tot twee reductionistische uitspraken.

In Het Apostolisch Genootschap wordt vaak leentjebuur gespeeld bij allerlei denkrichtingen, ook sterk verouderde. Het Apostolisch Genootschap doet er bijvoorbeeld verstandig aan zich los te maken van het in de Verlichting gegrondveste rationalistisch denken over de onbegrensde mogelijkheden van empirische wetenschappen en over universele, i.c. abstracte, grondrechten, en te zoeken naar de bredere rationaliteit van het eigen levensverhaal en de religieuze cultuur waarin we leven. De Bijbel, mits selectief gebruikt, laat zien dat echte verhalen – zelfs als ze soms wonderlijk zijn – door de eeuwen heen kunnen inspireren.

Studie en onderzoek zouden kunnen helpen in het oerwoud van het denken en handelen de weg te vinden naar een dynamische geloofsinhoud en geloofspraktijk waarin gemeenschap en individu op elkaar zijn aangewezen. Het Apostolisch Genootschap moet niet wereldvreemd zijn maar wel bijzonder, aantrekkelijk om een eigentijds godsbegrip, leiderschap en gemeenschapsleven. Meer studie en onderzoek is dus mijn tweede suggestie ten einde intern en extern meer helderheid te scheppen over wie en wat ons bezielt. Alleen zo kan duidelijk worden dat in Het Apostolisch Genootschap individu en gemeenschap noodzakelijk niet buiten elkaar kunnen, niet om elkaar te controleren maar – opnieuw - om elkaar te inspireren. Mijn derde suggestie is de genoemde thema's in de komende gemeenschaps gesprekken aan te snijden met de erachter schuilende redenering in het achterhoofd.

Literatuur

Arendt H, Politiek in donkere tijden, essays over vrijheid en vriendschap, Amsterdam 1999.

Arendt H, Rahel Varnhagen. The life of a Jewish Woman, NY 1974.

Arendt H, Vita activa, De mens: bestaan en bestemming, Amsterdam 1994 (1958)

Foucault M, De woorden en de dingen, een archeologie van de menswetenschappen, Baarn 1966

Heidegger M, Zijn en Tijd, Nijmegen 1998 (1927).

Het Apostolisch Genootschap, Hier en nu, brochure, Baarn 2004.

Heumakers A, De fantoempijn van een God die verdween, boekbespreking van Ad Verbrugge, Tijd van onbehagen, in: NRC Handelsblad 30 juli 2004.

Levinas E, Het menselijk gelaat, Amsterdam 2003⁸ (1969)

Levinas E, Van het zijn naar de zijnde, Baarn 1988 (1947).

Verbrugge A, Tijd van onbehagen, Filosofische essays over een cultuur op drift, SUN 2004.

Verhoeven C, Dierbare woorden, beschouwingen over de woordenschat, Budel 2002.

Vries JJWD de, De dwang van het systeem, Diagnose en remedie bij Habermas en Adorno, proefschrift, Kok 1993.

Weil S, De geschonden ziel, over de menselijke waardigheid, Baarn 1957.